РОССИЯ ИМПЕРИЯСИНИНГ ТУРКИСТОНДА МИЛЛИЙ МАОРИФНИ ЧЕКЛАШ СИЁСАТИ

Н.И. Алимова

Мақолада Ўзбекистон Республикаси марказий давлат архиви ҳужжатлари асосида Туркистонда миллий маориф қадимдан ривожланганлиги кўрсатилган. Чор Россияси Туркистонни босиб олгандан кейин мадраса, мактабларни чеклаш сиёсатини амалга оширгани, натижада уларнинг сони камайгани, мударрис, домлалар, муллаваччалар сони озайгани ва бу ҳолат ёшларни тарбиялашга катта зиён етказгани қайд қилинган.

Калит сўзлар: *мустамлакачилик сиёсати, миллий маориф, мадраса, эски мактаб, янги усул мактаби.*

В статье на основании документов Центрального государственного архива РУз показано, что издавна была развита национальная система просвещения. После завоевания Туркестана Россией проводилась политика ограничения деятельности медресе и мактабов. Отмечено, что в результате данной политики их число уменьшилось, сократилось количество мударрисов и мулл, что нанесло большой ущерб воспитанию местной молодежи.

Ключевые слова: *колониальная политика, национальная ситема образования, медресе, мактаб, новометодные школы.*

On the basis of the Central Governmental Archives of the Republic of Uzbekista, the article stresses that much attention has always been paid to the development of national educational policy. After invading Turkistan the Russian policy was focused on reducing the national people's education and limiting quantity of Madrassahs and schools. As a result of reducing their numbers the number of mudarrises, domullas and mullas had been decreased, andconsequently damaged the upbringing of young generation, as it was reported.

Key words: *Scientific education, madrassah, old school, new model school, colonial administration.*

Ўзбек халқи Россия босқинига қадар бой маънавий меросга, шу жумладан, ўзига хос таълим тизимига эга эди. Чор ҳукумати истилодан кейин ўлкада мустамлакачилик, руслаштириш сиёсатини олиб борди, миллий маданиятни, маънавий кадриятларни, анъанавий мактаб, мадрасалар фаолиятини чеклади. Туркистондаги чор маъмурияти мадрасаларни вақф мулкларидан маҳрум қилди, тарихий ёдгорлик ҳисобланган ҳашаматли биноларини қаровсиз қолдириб, вайрон бўлишига сабабчи бўлди.

Мустамлакачиларнинг кўплаб миллий мактаб, мадрасаларни ёпиб, қолганларини фақат диний ўқув юртларига айлантириши ва дунёвий фанларни ўқитишга қаршилик кўрсатишлари замирида халқни ўз тарихи ва маданиятидан узоқлаштириш, ватанпарварлик туйғуларини йўқ қилиш мақсади ётар эди. Лекин улар ўз мақсадларига тўла эриша олмадилар. Мамлакатимиз қарамлик зулми остида қолган бўлса-да, халқ ўзлигини йўқотмади, ўзининг маънавий меросини авайлаб асраб қолди.

Н.И.Алимова *– АДУ миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими кафедраси катта ўқитувчиси, тарих фанлари номзоди.*

И.Каримов қайд қилганидек, "Халқнинг маданий қадриятлари, маънавий мероси минг йиллар мобайнида Шарқ халқлари учун қудратли маънавият манбаи бўлиб хизмат қилган. Узоқ вақт давом этган қаттиқ мафкуравий тазйиққа қарамай, Ўзбекистон халқи авлоддан авлодга ўтиб келган ўз тарихий ва маданий қадриятларини ҳамда ўзига хос анъаналарини сақлаб қолишга муваффақ бўлди" [1.134].

Чор ҳукумати миллий маданиятни чеклаш, маҳаллий аҳолини руслаштириш мақсадини изчил амалга ошира бориб, Туркистонда русча умумтаълим, ўрта махсус ўқув юртлари ва рус-тузем мактабларини очди. Бу ўқув юртларига руслар билан бирга қисман маҳаллий халқ вакиллари ҳам қабул қилинган, мақсад уларни Россия давлатига меҳр қўйиб хизмат қиладиган кадрлар қилиб тайёрлаш эди. 1896 йилда фақат Тошкент шаҳрининг эркак ва хотин-қизлар гимназияларидаги барча ўғил болаларнинг 3 фоизини, қизларнинг 2,6 фоизини туб ерлик аҳолининг болалари ташкил қилган. Тошкент ўқитувчилар семинариясини 1879 - 1904 йилларда 415 нафар киши битирган бўлса, улардан 65 нафа-

ри маҳаллий халқ вакиллари эди [4.68-70]. 1884 йилда Тошкентда биринчи рус-тузем мактаби очилган [8.13] бўлса, XIX аср охирига келиб Туркистон ўлкасида уларнинг сони юздан ортиб кетди. Мустамлакачилик даврида бу мактабларда бир неча минг туб ерли аҳоли фарзандлари таълим олдилар. Шуниси диққатга сазоворки, чор маъмуриятининг уларни Россия империясининг содиқ фуқаролари қилиб тарбиялаш мақсадига зид равишда ушбу мактабларнинг битирувчилари орасидан Мустафо Чўқаев, Турар Рисқулов, Убайдулла Асадуллахўжев каби халқ етакчилари, мустақиллик учун курашчилар етишиб чиқди.

Ўлкада русча ўқув юртларининг вужудга келиши, маҳаллий аҳоли вакилларининг русча хат-саводини чиқаришда, рус тили ва рус маданиятини ўзлаштиришда ва Туркистон халқлари маданий ҳаётининг ўсишида муҳим роль ўйнади.

Манбалар шундан гувоҳлик берадики, Туркистон ўлкасида маърифат, маориф, аҳоли саводхонлигини ошириш ишлари бир қадар йўлга қўйилган эди.

XIX аср охирида Туркистон ўлкасида 313 та, Бухорода 103 та, Хивада 8 та мадраса бўлган. 1913 йилда Туркистонда 7290 та эски мактаб мавжуд бўлиб, уларда 70 минг 864 ўқувчи таълим олган [6.213] Махсус аёллар мактаблари – отинхоналар бўлган. XX аср бошларида Фарғона вилоятида 33 минг нафар, Тошкентда 6 минг 200 нафар қизлар ўқиган [7.19]. Бу билим марказлари маҳаллий аҳолининг саводхонлиги, маданияти ва маърифатига ижобий таъсир кўрсатганини чор маъмурлари ҳам тан олишга мажбур бўлишган. Туркистон генерал-губернатори Мишченко 1909 йил 14 мартда халқ маорифи министрига ёзган махфий мактубида шундай деган: «Туркистон ўлкаси маҳаллий аҳолиси орасида хат-саводни тарқатиш масаласи, айниқса, Сирдарё, Фарғона ва Самарқанд областларида, Россиянинг Ғарбий Оврўпа қисми аҳолисига нисбатан яхши уюштирилган. Ўлканинг бутун кенг ҳудудини кўпдан-кўп бошланғич ўқув юртлари – мактаблар, ўрта ва олий ўқув юртлари – мадрасалар қоплаб олган. Мактаблар махсус қурилган бинолардан ташқари масжидларда, ҳаттоки, улкан чинор ва қайрағочларнинг кавакларида жойлашган. Бу ҳолатда минг йиллар давомида маданий ҳаёт кечирган халқнинг қадимий маданияти таъсири кўриниб турибди» [9.162]

Юқорида келтирилган фактлар Туркистон ўлкасида, ўзбек хонликларида миллий маориф юксак даражада ривожланганидан, маҳаллий халқ саводли бўлганидан гувоҳлик беради. Чор ҳукумати Ўрта Осиёнинг асосий қисмини босиб олиб, 1867 йилда Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил қилингандан кейин, ўлкада мустамлакачилик сиёсатини амалга ошириб, миллий маорифга, ерли аҳоли саводхонлигининг, маънавиятининг ўсишига катта зарар етказди. Чор маъмурлари мадрасаларга нисбатан дастлаб уларни инкор этиш сиёсатини амалга оширди. Туркистон генерал-губернатори К.П.Кауфман императорга ёзган бир ҳисоботида “Диний, шу билан бирга сиёсий ҳисобланган мусулмон мактабини рус ҳокимияти қўллаб-қувватлаши, ёрдам қилиши мумкин эмас эди. Шу ҳам аниқ эдики, уни тўғридан-тўғри тугатиш бизга нисбатан қаршиликни кескинлаштиришга олиб келарди. Шунинг учун мусулмон мактабларига нисбатан, умуман, мусулмончиликка нисбатан қўлланган усулни, яъни уларни инкор этиш, тан олмаслик усулини қўллаш қолган эди, холос” деб ёзади [3.437-438].

Генерал-губернаторнинг мақсади мадраса, мактабларни назоратсиз қолдириб, уларнинг фаолиятини сусайтириш, мол-мулкини, даромадини талон-тарож қилдириш эди. Лекин диний ўқув юртларига маҳаллий аҳолининг эътибори кучли бўлгани туфайли мактаб ва мадрасалар ўз фаолиятини давом эттирдилар ва чор ҳукумати кўзлаган мақсадига тўла эриша олмади.

К.П.Кауфман қўллаган усул натижа бермаганини кўрган Туркистоннинг янги генерал-губернатори, реакцион генерал Н.О.Розенбах (1884 - 1889 йилларда губернаторлик қилган) миллий маорифни қатъий чеклашга қаратилган сиёсат олиб борди ва Россия ҳукуматига миллий мактабларнинг фаолиятини чеклашга оид таклифлар билан мурожаат қилди. Уларда мактаб ва мадрасаларнинг кузатиб турилиши, уларнинг ҳукумат назорати остига олиниши ва ҳукуматга бўйсундирилиши кўзда тутилган бўлиб, Россия ҳукуматига бундай таклифлар маъқул эди. Россия императорининг 1875 йил 17 майда имзолаган қарорида Туркистон ўлкасида ўқув юртлари бошқармаси ташкил қилиниб, унга рус ўқув юртларидан ташқари барча типдаги мактабларни, шу жумладан, миллий мактабларни ҳам бошқариш топширилган эди [2.67].

Мусулмон мактаблари устидан назоратни кучайтириш, улар фаолиятини сусайтиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида Н.О.Розенбах 1887 йил май ойида Маориф вазирлигига махсус маъруза билан мурожаат қилиб, Туркистон ўлкаси ўқув юртлари бошқармасида алоҳида мусулмон мактаблари инспектори лавозими ташкил қилишни ва бу мактаблар устидан назоратни кучайтиришни сўради. Бу масала анча вақт марказдаги ҳар хил идораларда муҳо-

кама қилиниб, ниҳоят 1890 йилда шундай лавозим ташкил қилишга рухсат берилган. Бу бошқарма томонидан мусулмон мактаблари ҳуқуқларини чеклашга қаратилган бир неча кўрсатмалар ишлаб чиқилди ва 1889 - 1898 йилларда Туркистон генерал-губернатори бўлган маҳаллий халқларга нисбатан ўта душманлик кайфиятидаги генерал А.Б.Вревский томонидан тасдиқланди. 1894 йил 14 мартда тасдиқланган "Туркистон ўлкаси мусулмон мактабларини бошқарувчи халқ ўқув юртлари учинчи инспекторига йўриқнома"да [12.160-162] ўлкадаги ўтроқ ва кўчманчи аҳолининг барча мусулмон мадраса ва мактаблари шу инспектор қарамоғида бўлади, деб кўрсатилади. Бу лавозим Туркистон ўлкаси ўқув юртлари бошқармасидаги иккита инспектор лавозимидан кейингиси бўлгани учун 3-инспектор деб номланган. Илгари хонлик даврида мусулмон диний маҳкамалари қарамоғида бўлган мадраса, мактаблар энди рус маъмурияти назоратида бўлиб қолди. Бу, албатта, юқорида кўрсатилган мақсадларни, яъни миллий мактаблар ҳуқуқларини чеклашни назарда тутиб қилинган иш эди. 3-инспектор йўриқномасида уларнинг ҳуқуқларини чеклашга қаратилган қоидалар баён этилган.

Йўриқномага кўра барча мактаблар ўқитувчиларининг бошлиғи деб ҳисобланувчи мазкур инспекторнинг иш жойи Тошкент шаҳрида бўлиб, унинг зиммасига мусулмон мактабларини имкон борича тез-тез текшириб туриш, мадрасалар қошида рус тили курсларини очиш учун зарур маблағлар топиш чора-тадбирларини кўриш юклатилган эди. Мадрасаларга маълум билимга, маълумотга эга бўлган мударрислар 3-инспекторнинг тавсияси билан тайинланиши белгилаб қўйилди. Йўриқномада инспекторга мадрасадаги дарслар ҳажми ва мазмунини, мударрислар дарсларининг характери, йўналиши ва руҳини назорат қилиш вазифаси юклатилди. Бунинг учун инспектор, биринчидан, шахсан ўзи ўқув юртларини текшириши ва, иккинчидан, мадраса мудиридан ҳар ойда ўқув ишларининг аҳволи ҳақида ахборот олиб туриши ҳамда мадраса мудирлари инспекторга йиллик ҳисобот ҳам топширишлари зарурлиги кўрсатилган. Инспекторга, шунингдек, вақф мулкидан тушадиган даромад қандай сарфланаётганини назорат қилиш, мутавалли фаолиятида бирор камчилик аниқланган тақдирда, бу ҳақда Бош инспекторга хабар бериш вазифаси юклатилган. Бирон-бир мадрасада уч йил давомида машғулотлар олиб борилмагани аниқланса, инспектор бу мадрасани ёпиш тўғрисида юқори идораларга мурожаат қилиши шарт, деб кўрсатилган.

Шундай қилиб бу йўриқнома мадрасалар, мактаблар фаолиятини ҳар томонлама чеклаш, миллий маориф тизимини издан чиқариш, мактаблар, мадрасаларни тўлиқ назорат остига олиш мақсадига хизмат қилди. Ушбу йўриқномага биноан ўқув юртлари учинчи инспектори мактаблар, мадрасаларнинг асосий раҳбари бўлиб қолди. Шу тариқа мусулмон мактаблари подшо Россиясининг Туркистондаги ўқув юртлари идорасига тўла бўйсундирилди ҳамда мударрислар дарсларининг сиёсий йўналиши доимий назорат остига олинди.

1894 йилда Туркистон генерал-губернатори мадрасаларнинг катта мударрислари учун йўриқномани тасдиқлади. Бу йўриқнома мадрасаларнинг чор маъмурларига тобелиги, қарамлигини янада кучайтирди [5.30]. Йўриқномада ёзилишича, кичик мударрислар, мутавалли ва муллалар ўз мадрасаси катта мударрисининг барча қонуний талабларини бажаришлари шарт эди. Шу билан бирга, катта мударрис 3-инспекторнинг ва бошқа бошлиқларнинг барча қонуний талабларини бажариши лозим деб уқтирилди [11.18-19]. Кўриниб турибдики, расман мадрасага катта мударрис бошлиқ, амалда эса мадрасанинг раҳбарлиги рус маъмурлари қўлида эди. Катта мударрисга мадрасада содир бўлган воқеалар, можаролар, ўлим, ёнғин ва шунга ўхшаш ҳодисалар юз берганда инспектор ва уезд бошлиғига шошилинч хабар бериш; ҳар йили декабрь ойи бошида мадраса ходимлари ва талабаларнинг тўлиқ рўйхатини тузиш, унда мадраса мутаваллиси, мударрислари ва талабаларнинг қайси даражада (аъло-катта, авсат-ўрта, адно-кичик) ва неча йилдан бери шу даражада эканини кўрсатган ҳолда инспекторга топшириш; вақф мулкидан олинган даромад ҳақида мутаваллидан керакли маълумотларни талаб қилиш, ҳар йили февраль ойи бошида вақф мулкидан тушган даромад, унинг қанча қисми сарфлангани ва вақф мулкида содир бўлган ўзгаришлар ҳақида инспекторга ахборот бериш; мадрасани тоза, покиза тутиш, ўз вақтида таъмирланишини назорат қилиб туриш вазифалари юклатилган эди. Шунингдек, мадрасанинг бошқа мударрисларидан вазифасини виждонан бажаришни талаб қилиш ва назорат қилиш, мадрасага янги талабаларни қабул қилиб, уларнинг дарсларга мунтазам қатнашиши, одобли бўлишини талаб қилиш ҳам катта мударрис зиммасидаги вазифалар сирасига кирар эди.

Муллаваччага битта даражада 7 йилдан ортиқ бўлишга ҳуқуқ берилмаган, агар у дарсга 6 ой қатнашмаса, катта мударрис уни мадрасадан чиқариш учун инспекторга ахборот бериши

зарур эди. Унга, шунингдек, мадраса ходимлари ва муллаваччаларига вақф даромадининг тўғри бўлинишини назорат қилиб туриш топширилган. Катта мударрис бошқа мударрислар билан бирга адно даражасидан авсат даражасига, авсат даражасидан аълога ўтадиган муллаваччаларнинг имтиҳонини ўтказарди. Юклатилган вазифаларни бажармаган катта мударрислар эгаллаб турган лавозимидан бўшатилар эди [10.28].

Чор маъмурлари катта мударрис лавозимини ташкил қилиб, у орқали мадрасанинг бутун ички ишларидан хабардор бўлиб туриш, фаолиятини назорат қилишни мақсад қилган эди. Йўриқномадаги қоидалардан билиниб турибдики, мадраса ходимлари, муллаваччаларнинг ҳар бир қадами, мударрислар дарсининг сифати, мазмуни, муллаваччаларнинг дарсларга муносабати, одоби, ахлоқи, хўжалик ишлари, вақф таркибидаги ўзгаришлар, даромаддан тўғри фойдаланиш масалалари ва бошқаларни чор маъмурлари катта мударрис орқали назорат қилиб турган.

Мусулмон ўқув юртлари инспектори ва мадрасанинг катта мударриси лавозимларининг жорий қилиниши, уларнинг вазифаларини белгиловчи йўриқнома мадраса ва уларнинг ходимлари ҳақ-ҳуқуқларини чеклади, поймол қилди.

Лекин миллий мактабларга душманлик кўзи билан қараган Туркистондаги рус маъмурлари бу билан чегараланиб қолмай, мадрасалар ва мударрислар ҳуқуқини чеклашни давом эттирдилар.

1886 йилда Россия императори томонидан тасдиқланган “Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисидаги низом”да мадраса қуриш ва вақф таъсис қилиш Туркистон генерал-губернаторининг рухсати билан амалга оширилади, дейилган. Лекин амалда Туркистон генерал-губернатори ва рус амалдорлари ҳар хил йўллар билан бунга доим қаршилик кўрсатдилар.

1902 йил 14 июнда Фарғона вилояти ҳарбий губернатори Туркистон генерал-губернаторига махсус хатида Фарғона вилояти мусулмонларидан бири мадраса очишга рухсат сўраганини маълум қилади. Ҳарбий губернатор мадраса қуриш учун асос йўқлигини ҳар томонлама исботлашга уринган. Унинг ёзишича, биринчидан, вилоятда мадрасалар кўп, янги қуриш учун зарурат йўқ; иккинчидан, янги мусулмон ўқув юртларини очиш, улар исломни мустаҳкамлаш учун хизмат қилиши сабабли ўта чакки иш бўлади, шунинг учун мадраса қуришга рухсат сўралган илтимосномани рад этишни сўрайди.

Ушбу ҳужжатга 1901 - 1904 йилларда Туркистон генерал-губернатори бўлган Н.А.Иванов 1902 йил 31 июлда “Рад қилиш керак ва бундан кейин ҳам рад қилинсин” [13.219] деб резолюция қўйган. Генерал-губернаторнинг бу қарори фақат Фарғона вилояти учун эмас, балки бутун ўлка учун қабул қилинган қарор эди.

Туркистон ўлкаси халқ ўқув юртлари 3-инспектори В.П.Наливкин ўзининг 1894 йилда ўқув юртларини очишда раҳбарлик қилиш учун қўлланадиган қоидалар лойиҳасига ёзган тушунтириш хатида мадрасалар, мактаблар, қорихоналарга салбий муносабатини баён қилиб, шундай ёзган: “Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, мактаблар, биринчидан, замондан орқада қолган. Иккинчидан, уларда ривожланиш учун куртак йўқ, уларни олдин рус-тузем мактаблари, кейинчалик узоқ келажакда бизнинг ҳар хил номдаги рус ўқув юртларимиз секин-секин сиқиб чиқаради.

Шунинг учун ҳозир қуйи тузем мактабларининг фаолият кўрсатиши тўғрисида ҳам, уларнинг сонини орттириш тўғрисида ҳам ғамхўрлик қилиш учун ҳеч қандай асос йўқ. Аста-секинлик билан қатор чеклаш чораларини кўриб, бу мактабларни бизнинг маҳаллий аҳоли маънавий ҳаётига таъсиримизга қаршилик кўрсатишга ожиз, лаёқатсиз қилиш лозим”.

Туркистоннинг биринчи генерал-губернатори К.П. фон Кауфмандан кейинги бошлиқлар, айниқса, Дукчи Эшон етакчилигидаги Андижон қўзғолонидан кейинги генераллар С.М.Духовской, П.И.Мишченко, А.И.Самсонов ва бошқалар мусулмон руҳонийларига қарши қатъий чоралар кўриш, руслаштириш сиёсатини тезлаштириш, мадраса, мактабларда туб ислоҳотлар ўтказиш ғояларини илгари сурдилар. Бу ғояларнинг ташаббускорлари Туркистонда европоцентризмни тарқатувчилар, маданият соҳасидаги рус маъмурлари Н.П.Остроумов, В.П.Наливкин, С.М.Граменицкий, Ф.М.Керенский ва бошқалар эди. Н.П.Остроумов ва В.П.Наливкин мадраса, мактаблар ислоҳотини шошилинч ва зўрлик, революцион йўл билан, С.М.Граменицкий ва Ф.М. Керенский аста-секин, эволюцион йўл билан амалга ошириш тарафдорлари эди.

Чор ҳукумати Туркистондаги руҳонийларнинг маҳаллий халқни ўз орқасидан эргаштира оладиган, мусулмонларни чоризмга қарши қўзғолонга уюштира оладиган ўта хавфли куч эканини ҳисобга олиб, улар билан жуда эҳтиёт бўлиб алоқа қилиш зарур деб билган. Шуни назарда тутиб марказий ҳукумат Туркистон генерал-губернаторларининг мактаб ва мадрасаларда кенг миқёсда ислоҳот ўтказиш тўғрисидаги фикр ва таклифларини қўллаб-қувватламади ва бунга рухсат бермади.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, мактаб-мадрасаларни чеклаш сиёсати туфайли уларнинг сони камайди, мударрис ва муллаваччалар миқдори озайди, дарсларнинг сифати пасайди. Бу ҳолат ўқув юртлари халқ таълими орқали ёшлар орасида таълим-тарбияни олиб боришига, умуминсоний, миллий қадриятларни сингдиришига катта зарар етказди.

Адабиётлар:

1.Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997.

2. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865 - 1924 гг.). – М., 1960.

3. Кауфман К.П. Проект всеподданнейшего отчёта генерал-адъютанта К.П. Кауфмана по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства. 7.XI. 1867.- 25.III. 1881.-С. Петербург, 1885.

4. Кары-Ниязов Т.Н. Избр. труды. В 8 томах. Т. 5.- Т.: Фан, 1967.

5. Муминов И. Из истории развития общественно-философской мысли в Узбекистане. Конец XIX и начало XX вв.- Т.: Узгосиздат,1957.

6. Остроумов Н.П. Исламоведение. Введение в курс исламоведения.- Т., 1914.

7. Расулов Б.М. Из истории мусульманских мактабов и медресе Узбекистана. Конец XIX - 20-е годы XX в.: Автореф. дис... канд. истор. наук. - Андижан, 1996.

8. Худайкулов А.М. Просветительская деятельность джадидов Туркестана (конец XIX - начало XX в.).: Автореф. дис... канд. истор. наук. – Т., 1995.

9. ЎзР МДА, 1-ф., 31-р., 540-иш, 162-в.

10. ЎзР МДА, 1-ф., 12-р., 630-иш, 28-в

11. ЎзР МДА, 47-ф., 1-р., 1252-иш, 18-19-в.

12. ЎзР МДА, 47-ф., 1-р., 601-иш, 160-164-в

13. ЎзР МДА, 47-ф., I-р., 804-иш, 219-в.

2015 йил 12 январда қабул қилинган
(Тақризчи: т.ф.н. М.Алиҳожиев)